

## ÁDEBIY SÍNDA “JAMAN SHÍGANAQTAĞÍ AQTUBA”NÍN BAHASI

*Asanova Aydaygul Begalı kızı  
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı*

Ğárezsizlik dáwiri qaraqalpaq ádebiyatında jańa zaman nápesin sáwlelendirip, turmısta, jámiyette bolıp atırǵan waqıya-hádiyselerdi ashıq-aydın súwretlewshi shıǵarmalar jiyi dóretildi. Ásirese, Burınǵı awqam dáwirindegi tubalawshılıq háreketlerin súwretlewshi shıǵarmaların dóretiliwi kórkem shıǵarmada realistlik súwretlewlerdiń keńeyiwine jol ashtı. Jámiyetge túrli waqıyalardı ashıq túrde súwretlewdiń, kórkem shıǵarma arqalı keń jámiyetshilikke tanıtwıdın múmkinshiligin berdi.

Ğárezsizlik dáwirinde járiyalanǵan romanlardıń ishinde Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan shárayatında 1970-80-jıllarda júz bergen «tubalawshılıq jılları», «tubalawshılıq dáwiri» dep atalǵan jıllardıń qarama-qarsılıqlı waqıyaları, onıń jekke insanlar táǵdirine tiygizgen zıyanlı tásirleri A.Sadıqovtıń «Tasta da gúlleydi...» (1991), K.Allambergenovtıń «Dárya tartılǵan jıllar» (1992), Sh.Seytovtıń «Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba» (1992), K.Raxmanovtıń «Aqıbet» (1993), Á.Ótepbergenovtıń «Dozaq ishinde» (1993), T.Xalmuratovtıń «Qırıq buwın» (1996), A.Ábdievtiń «Jin-jıpırlar uyası» (2000) hám t.b. shıǵarmalarda sáwlelendi. Dáslepki úsh romannıń tematikası bir-birine jaqın. XX ásirdiń 50-jıllarınan baslap ğárezsizlik jıllarına shekemgi dáwirde elimizde orın alǵan problemalar Jumabay, Jalǵas, Ámirxan, obrazları átirapında ashıp beriledi.

Ğárezsizlik dáwirinde dóregen usınday prozalıq shıǵarmalarda tubalawshılıq dáwiriniń ashshı haqıyqatları kórkem túrde beriledi. Jańa dáwirdegi jańa ózgerisler poeziyalıq shıǵarmalarda berildi, usı jaǵday poeziya hám prozanıń súwretlew obyektindegi ózgeshelikti kórsetti. [1]

Aytılıp otırǵan dáwir ishinde jazıwshı Sh.Seytovtıń «Jaman shıǵanaqtaǵı Aq tuba», (1992), K.Mámbetovtıń «Hújdan» (1991), «Türkistan» (1993) romanları jariq kóriwi menen sinshı ádebiyatshılardan J.Esenovtıń, A.Pirnazarovlardıń recenziyaları basıldı. Bul recenziyalar arqalı aytılıp ótiwi tiyisli nárseniń biri sol - atap aytqanda, Sh.Seytovtıń «Jaman shıǵanaqtaǵı Aq tuba» romanı atalǵan avtordıń recenziyası shıqpastan aldın geypara ádebiyatshılar menen ustaz zıyalılardıń qatal sınına ushıraǵan edi. Al biraq óz pikirine iye, ádebiy teoriyalıq sawatı jeterli dárejede talapqa juwap bererlik záberdes hám miynetkesh sinshılarımızdıń biri J.Esenov bul romannıń unamlı sıpatların qızǵıstay qorǵap shıqtı.

Tubalawshılıq dáwiri waqıyaların súwretlegen “Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba” romanı baspasóz betlerinde jariq kóriwi menen ádebiy sinnıń dıqqat orayına tústi. Onda univermag direktorı Ámirxan obrazı arqalı XX ásir 50-90 jıllardaǵı jámiyetge túrli qıyan-kesti waqıyalar ashıp beriledi. Bul jańa janrda dóretilgen shıǵarmadaǵı realistlik súwretlewler A. Pazılov, Q. Sultanovlar tárepinen unamsız bahalandı.

Q.Sultanovtıń “Proza ma yáki basqa ma?” maqalasında jazıwshınıń Ámirxan hám onıń qol astında islewshi hayallar menen bolǵan tósek qatnasların, onıń biyperzent ekenligin súwretlewdiń nadırıs ekenligin aytıladı. Romanda dáwir ruwxın hám turmısın belgilep berip turǵan rus tilindegi sózlerdiń qollanılǵanlıǵına da qarsı bolıp, bul kórkem shıǵarmanı pataslaw degen pikirdi bildiredi:

“Qaraqalpaq tiliniń, qaraqalpaq xalqınıń qádirin bilmeytuǵın adamlar isleydi. Bul proza da, kórkem ádebiyatta emes! Bul ádebiyattı pataslaw, adamlardı qorlaw degen sóz! Maǵan aytıwı múmkin, bunı jazıp atırǵan “Qaraqalpaqstan Respublikası xalıq jazıwshısı”, “Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı” dep. Sadaǵası keteyin...”[2]

Romanǵa unamsız pikir bildirilgen maqala A.Pazılov qálemine tiyisli. Onda da romannıń kórkem shıǵarmanıń talap dárejesine, juwap bermeytuǵınlıǵı aytıladı. Avtordıń “Kempir tiri bolǵanda ma... jazıwshı bir músh jer edi” maqalasında da jazıwshı Sh.Seytovtıń Ámirxannıń hayal-qızlar menen bolǵan qatnasıqları arqalı oqıwshıǵa unamsız tásir qaldırıwın sóz etedi. [3]

M.Ábdimuratovtın “Shayırlar maqta, jazıwshılar datlap atırǵanday” maqalasında da, “Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba” shıǵarması sóz boladı. Onda hayal-qızlar obrazınıń súwretleniwi, bir jaǵınan dáwirdiń haqıyqatlıǵın ashıp beriwge xızmet etse, ekinshiden, ádebiyatı burınnan ullılانған hayal-qızlardıń qádiriniń tómenletetuǵınlıǵı sóz etiledi. “Házirgi romanlarda hayal-qızlar obrazın jaratıwda jazıwshılar mınaday maqsetlerdi tutatuǵını bayqaladı. Anıǵında, bunı usıl desek te boladı. Birinshiden, júdá zulımkeshe, dúnya-malǵa, aqshaǵa adamgershilik shekpenin sheship beretuǵın dańqparaz adamlardıń obrazın onnan da beter ótkirlestiriw ushın paydalanıladı. Belgili shayır hám jazıwshı Sh.Seytovtın “Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba” romanında univermarg direktorı Ámirxannıń jaramsız, iplas adam ekenliginiń bir dáliylı sıpatında onıń basshılıǵında jumıs isleytuǵın satıwshılar menen “kewilles”ligi bolǵan hayal-qızlardıń sanın qoyın dápterine jazıp júretuǵınlıǵı, jáne de ol usı isin ántek sanamay, kerisinshe, maqtanış etetuǵınlıǵı gáp etiledi”. [4]

Bul maqalalardıń barlıǵında da romanǵa unamsız pikir bildirilgen. Biraq jazıwshınıń bul romandı dóretiliw arqalı tabısqa eriskenligi, onıń negizgi ideya-tematikası, obrazlar sistemasındaǵı háreketlerdi tolıǵı menen túsindirip beretuǵın maqala J.Esenov tárepinen jazıldı. Onıń “Ǵázep penen jazılǵan roman” maqalasında jazıwshını tubalawshılıq dáwirindegi waqıyalar ǵázeplendirip, mine usı ǵázep onıń shıǵarma dóretiliwine tiykar bolǵanlıǵın túsindiredi.

Haqıyqatında da, J.Esenovtın recenziyasınıń temasınıń ózi aytıp turǵanıday - bul «Jaman shıǵanaqtaǵı Aq tuba» - naǵız ǵázep penen jazılǵan, ǵázep bolǵanda da ótken totalitarizm, kóz boyamashılıqqa, erkinlikti júdá «mádeniyatlı túrde» iskenjedey qısıp qoyǵan zamanǵa ayrıqsha nálet tasların jawdırıp otırıp jazılǵan realistlik sıpatı tereń, júdá haqıyqatshıl dóretpе boldı. Mine, usınday qásiyetlerdi sınshı ádebiyatshı óziniń recenziya janrındaǵı shaǵın sınshılıq miynetinde romannan alınǵan konkret faktler menen isenimli túrde dáliyllep kórsetken.

J.Esenovtın atalǵan recenziyalıq ádebiy sınshılıq miyneti, mine, usınday obyektivlikke tolı qásiyetleri, kórkem realistlik prozalıq dóretpeni tereńnen túsiniptallawlar, ilimiy teoriyalıq hám ádebiy estetikalıq pikirler tereńligi menen bahalı boldı - desek arızıdı. Recenziya usı sıpatlı belgileri arqalı kópshiliktiń ádebiy sawatlılıǵın arttırıwǵa múmkinshilikler ashadı. Recenzenttiń ayqanınday-aq: «Shıǵarma negizgi másele tariyxtıń jaman shıǵanaǵındaǵı tubalaw waqtındaǵı qıyan-keski unamsız hádiyseler, olardıń adamlardıń minez qulqına tiygizgen kesapatları, ayırım waqıtları aqıldan ayırıp jilli bolıp ketiwge de alıp kelgen is-háreketler barınsha ótkir til, qáhárli ǵázep penen áshkara etiledi». [5]

Sonday-aq, romanda usınday unamsız hádiyselerge, qubılıslarǵa qarsı gúresiwshi kúshlerdiń bar ekenligi de kóbinese tragediyalıq obrazlar arqalı realistlik penen ashılǵan. Tubalawshılıq sıyaqlı zamanagóy temadaǵı ótkir konfliktlerge qurılǵan syujet hám ózgeshe kompoziciyalar arqalı Sh. Seytovtın dóretpesindegidey hátteki insandı jilli bolıwǵa jasalma túrde de iytermelegen dáwir psixologiyası qaharmanlar obrazı arqalı tereń psixo-filosofiyalıq túrde ashıladı. J.Esenov bul romannıń unamlı táreplerin, tabısın jaqsı ashıp bergen.

Juwmaqlap aytqanda, jazıwshı Sh.Seytovtın “Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba” romanı qaraqalpaq ádebiy sınında júdá kóp sınaǵa túsken kórkem shıǵarma boldı. Onıń tabısın kóre alǵan izertlewshi, sınshılar tárepinen shıǵarmanıń jetiskenlikleri ashıp berilse, ayırım sınshılar oǵan tek bir tárepleme qatnas jasadı. Bir ǵana romannıń kóp ilimpaz sınshılardıń názerine túsip, oǵan pikir bildiriwi, shıǵarmanıń qaraqalpaq ádebiy sınında úlken talas-tartıslarǵa sebep bolǵanlıǵı onıń qunlı shıǵarma ekenligin kórsetedi.

#### Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Есенов Ж. Әдебиеттаныўымыздағы жаңа ашылыў.// «Қарақалпақстан жаслары», 1992-жыл, 23-январь.
2. Султанов Қ. Проза ма яки басқа ма? // Қарақалпақстан жаслары, 1993, № 2 (6647), 7-январь.

3. Пазылов А. Кемпир тири болғанда ма... жазыўшы бир муш жер еди // Еркин Қарақалпақстан, 1993, № 130-131 (16267), 21-август.
4. Әбдимуратов М. Шайырлар мақтап, жазыўшылар датлап атырғандай... // Еркин Қарақалпақстан, 1993, № 124 (16260), 10-август.
5. Есенов Ж. Ғәзеп пенен жазылған роман. //«Еркин Қарақалпақстан», 20-февраль, 1993-жыл.
6. Сейтов Ш. Жаман шығанақтағы Ақтуба. -Нөкис, 1992.

## THE RICH CULTURAL HERITAGE OF THE KARAKALPAK LANGUAGE: UNIQUE WORDS AND THEIR SIGNIFICANCE

*Axmetova Moldir Kasim kizi*

*3rd year student at KSU, Foreign languages faculty,  
English language and literature department*

*Seytjanova Luiza Taxirowna  
Scientific advisor, EFL teacher at KSU*

**Abstract:** The Karakalpak language is a historically rich and culturally significant language, with words that hold deep meanings unique to its speakers. This article explores these distinctive words, their origins, and their relevance in both everyday life and cultural practices. Understanding the relationship between the language and the customs of the Karakalpak people offers insight into their history, worldview, and the preservation of their traditions.

**Keywords:** Karakalpak language, cultural heritage, dialects, historical significance, linguistic evolution, unique words, traditions

The Karakalpak language, spoken primarily in the Karakalpakstan region of Uzbekistan, boasts a rich and intricate history shaped by centuries of cultural exchange and internal development. Over time, it has evolved through continuous interaction with various languages and peoples, resulting in a vocabulary that vividly reflects the life, traditions, and values of the Karakalpak people. Unique words specific to Karakalpak serve not only as linguistic markers but also as vital elements of cultural preservation, embodying the community's collective memory and worldview. This article examines the origins and meanings of these distinctive words and highlights their essential role in maintaining the cultural identity of this Turkic-speaking population.

Language and culture in the Karakalpak context are deeply interconnected, forming an inseparable bond through which generations have transmitted cultural knowledge, oral traditions, and social values. The Karakalpak worldview is encapsulated in its linguistic expressions, many of which, especially those relating to familial relationships, traditional practices, and natural phenomena, resist easy translation into other languages. These unique terms offer a glimpse into a way of life molded by the historical experience of nomadism, the influence of Islamic traditions, and the dynamics of modernization. The vocabulary thus serves not only a communicative function but also acts as a repository of historical and cultural identity.

Many words within the Karakalpak language are intrinsically tied to specific cultural practices, rituals, and customs that continue to shape the community's identity today. For example, terms associated with traditional family structures, social gatherings, agricultural practices, and religious ceremonies hold profound cultural significance. These words encapsulate the values, beliefs, and social norms of the Karakalpak people, offering a living testimony to their enduring traditions. By preserving and using these culturally significant terms, speakers of Karakalpak contribute to the continuity of their heritage, ensuring that future generations remain connected to their ancestral roots.